

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.44>**Л. А. Боровик**

кандидат педагогічних наук, доцент,
член-кореспондент Міжнародної кадрової академії,
доцент кафедри кримінально-правових
та адміністративно-правових дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
ORCID ID: 0000-0002-8997-0577

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ГАРАНТІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ В УКРАЇНІ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та правозастосовну практику, виділено вроблеми дотримання гарантій професійної діяльності журналістів в Україні у сучасних умовах. Наголошено, що наявність вказаних проблем призвело на зниження гарантій діяльності журналістів, а відтак вказана проблематика потребує значної уваги збоку українського законодавця та науковців, що передбачає вдосконалення як правових, так і організаційних.

Доведено, що журналісти виконують критично важливу роль посередників між суспільством і владою, документуючи події, фіксуючи воєнні злочини, розслідуючи корупційні правопорушення та забезпечуючи прозорість суспільних процесів. Без надійних гарантій їхньої професійної діяльності (правових, фізичних, економічних, моральних; тощо), журналістика не може виконувати свою місію, а отже, страждає і сама демократія. Захист журналістів сьогодні є також питанням національної безпеки, адже інформаційний простір став важливим полем бою.

Відзначено недосконалість законів України «Про інформацію» та «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста».

Піднято проблематику, що в умовах воєнного стану збоку держави не рідко здійснюється тиск на роботу журналістів.

Ключові слова: гарантії, професійна діяльність, журналістика, правовий режим, воєнний стан.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна переживає складний період, обумовлений повномасштабною військовою агресією та посилений у зв'язку із цим політичною, економічною та соціальною нестабільністю, а також зростанням рівня дезінформації та пропаганди. У таких умовах журналісти виконують критично важливу роль посередників між суспільством і владою, документуючи події, фіксуючи воєнні злочини, розслідуючи корупційні правопорушення та забезпечуючи прозорість суспільних процесів. Без надійних гарантій їхньої професійної діяльності (правових, фізичних, економічних, моральних; тощо), журналістика не може виконувати свою місію, а отже, страждає і сама демократія. Захист журналістів сьогодні є також питанням національної безпеки, адже інформаційний простір став важливим полем бою. Ворог намагається маніпулювати громадською

думкою, сіяти паніку й недовіру до державних інституцій. У таких умовах незалежні журналісти виступають гарантом об'єктивності та інструментом протидії пропаганді. Однак вони часто стикаються з погрозами, тиском, переслідуваннями, нестачею ресурсів і відсутністю належного правового захисту. Разом із тим, справедливим буде зазначити, що у вказаній сфері існує низка проблем, які потребують вирішення.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені гарантуванню професійної діяльності журналістів в Україні, у своїх наукових працях розглядали: А.С. Бондарчук, К.М. Буряк, В.М. Владимиров О.С. Демчук, О.Ю. Дрозд, О.О. Довганя, М.М. Олашин, О.В. Острогляд, В.І. Павликівський та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, на сьогоднішній день у зазначеній

сфері залишається безліч проблем, які потребують вирішення та опрацювання.

Саме тому метою статті є: розкрити проблеми дотримання гарантій професійної діяльності журналістів в Україні у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що в першу чергу слід відзначити недосконалість законів України «Про інформацію» та «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста». Так, як вбачається, одним із значних недоліків є те, що незважаючи на значні доопрацювання Закон України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» є досить застарілим та не відповідає всім реаліям та потребам сьогодення, а відтак його положення не охоплюють деякі сучасні види медіа чи специфіки роботи журналіста в інтернеті. Окрім того, варто зауважити, що Стаття 12. Закону має назву «Особливості соціального захисту журналістів з урахуванням специфіки журналістської діяльності», однак законодавець наводить лише підстави застосування окремих і особливих норм соціального захисту журналістів. А відтак, дана норма видається більш декларативною, аніж реально діючою та такою, що підвищує рівень соціального забезпечення журналістів. Суттєвим недоліком «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» є те, що він недостатньо адаптований до правового режиму воєнного стану, адже ним не передбачено окремих механізмів підтримки чи захисту журналістів в таких обставинах, або вони не чітко визначені. Доречно також зазначити, що вказаним нормативним документом недостатньо конкретизовано: як медіа отримують державну підтримку, які критерії застосовує держава.

Що ж стосується Закону України «Про інформацію», то його недоліками є наступні: по-перше, закон спробував обмежити відповідальність журналістів чи інших осіб за оціночні судження; по-друге, норма про звільнення від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо суд встановить, що вона є суспільно необхідною, має слабе практичне застосування, адже суди часто або довго розглядають такі справи; по-третє, закон передбачає, що право на інформацію може бути обмежене «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського порядку і т.д.». Ці обмеження, з огляду на ЗУ

«Про правовий режим воєнного стану», в принципі, законні, але формулювання деяких підстав широкі та нечіткі, що може давати владі надто великий простір для обмеження доступу під приводом «безпеки» чи «захисту авторитету правосуддя».

Наступним важливим проблемним аспектом є високі безпекові ризики. Війна в Україні є ще однією трагічною ілюстрацією вразливості журналістів у конфліктних ситуаціях. Хоча неможливо запобігти всім ризикам, яким піддаються ці журналісти, держави можуть і повинні робити більше для посилення їхньої безпеки. Важливість висвітлення збройних конфліктів у пресі неможливо переоцінити. Збираючи та поширюючи достовірну інформацію про збройні конфлікти, журналісти виконують важливу місію, що становить суспільний інтерес. Часто саме завдяки журналістам серйозні порушення прав людини, воєнні злочини та інші звірства доводяться до відома громадськості та осіб, які приймають рішення. Йдучи туди, куди інші не йдуть, беручи інтерв'ю у людей, перевіряючи факти, поширюючи новини, вони викладають ситуацію на наших очах. Іноді журналісти, які висвітлюють конфлікти, також допомагають судам отримувати важливі докази для притягнення воєнних злочинців до відповідальності. Таким чином, їхня робота може документувати злочини, допомагати захищати права людини, встановлювати відповідальність та сприяти міжнародній солідарності [1]. За три роки з початку повномасштабного вторгнення Росія скоїла 823 злочини проти журналістів та медіа в Україні. Такими є дані Моніторингу російських злочинів проти журналістів та медіа, що здійснює Інститут масової інформації з першого дня вторгнення РФ в Україну. Основні російські злочини проти журналістів та медіа, скоєні на українській території: вбивства журналістів (97); викрадення журналістів (29); обстріли (45) та поранення журналістів (42); переслідування, погрози та залякування журналістів (127); пошкодження редакцій медіа внаслідок обстрілів (25); обстріли телевеж (21); вимкнення українського мовлення та запуски на базі українських медіа російської пропаганди (35); кіберзлочини (100); закриття медіа внаслідок фінансової та кадрової кризи, спричиненої повномасштабною російською агресією (332); юридичний тиск (29) [2]. Тож, окрім заходів, спрямованих на задоволення найнагальніших потреб у сфері безпеки журналістів, важливо також, щоб держави зміцнювали загальну ситуацію зі свободо-

дою преси, яка дедалі більше підривається в Європі. Конкретним кроком у цьому напрямку було б посилення боротьби з безкарністю за злочини, скоєні проти журналістів. Це давня проблема в мирний час, коли більшість нападів на журналістів залишаються безкарними. У конфліктних ситуаціях може бути ще важче встановити індивідуальну відповідальність, включаючи відповідальність командування, але це не повинно слугувати приводом для бездіяльності. Вкрай важливо діяти більш рішуче для збору доказів та покарання винних. Це допомогло б встановити справедливості і показало б, що ставлення держав до преси поважає її фундаментальну роль у наших демократіях [1].

Далі в рамках представленої у роботі проблематики варто вказати, що в умовах воєнного стану збоку держави не рідко здійснюється тиск на роботу журналістів, до чого призвели дії законодавця, а також Наказ головнокомандувача Збройних сил України від 03.03.2022 № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану», який визначає перелік інформації, яка обмежується до оприлюднення. Так, до інформації, розголошення якої може призвести до обізнаності противника про дії Збройних Сил України, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану, вказаним вище Наказом віднесено: 1) дійсні найменування військових частин (підрозділів) ЗС України, інших складових сил оборони України, персональні дані військовослужбовців, які виконують бойові (спеціальні) завдання, координати місць їх розташування і зосередження; 2) бойовий та чисельний склад військових частин (підрозділів) ЗС України, наявна кількість, тип бойової (спеціальної) техніки та її технічний склад; 3) місця (райони) зосередження, розгортання та відновлення боєздатності військових частин (підрозділів) ЗС України, з прив'язкою до населених пунктів (географічних об'єктів); 4) поточні та майбутні плани (замисли) командувань (командирів), бойові (спеціальні) завдання та хід їх виконання військовими частинами (підрозділами) ЗС України; 5) ефективність (досвід) застосування військовими частинами (підрозділами) ЗС України, інших складових сил оборони України засобів ураження, тестової (спеціальної) техніки, а також способів ведення бойових (тактичних) дій; 6) розташу-

вання (місця розгортання) стартових (вогневих) позицій підрозділів протиповітряної оборони та результати виконання ними бойових завдань; 7) результати проведення операцій та ведення бойових дій військовими частинами (підрозділами) ЗС України та інших складових сил оборони України, якщо така інформація не була поширена у відкритому доступі Генеральним штабом ЗС України або іншими складовими сил оборони України; 8) результати проведення операцій підрозділами Сил спеціальних операцій та розвідувальних підрозділів ЗС України, якщо така інформація не поширювалась у відкритому доступі Генеральним штабом ЗС України та (або) іншими органами управління сил оборони України; 9) інформація про втрати бойової (спеціальної) техніки (танки, самохідні артилерійські установки, літаки, вертольоти, зенітно-ракетні комплекти, кораблі (катери), особливо іноземного виробництва) та особового складу, якщо така інформація не розміщувалась у відкритому доступі Генеральним штабом ЗС України та (або) іншими органами управління сил оборони України; 10) результати ракетних, авіаційних ударів противника по військових об'єктах (цілях), об'єктах критичної інфраструктури, якщо така інформація не розміщувалась у відкритому доступі Генеральним штабом ЗС України, іншими органами управління сил оборони України та (або) органами державної влади України; тощо [3]. Обмеження, запроваджені додатком 2 до Наказу Головнокомандувача Збройних сил України № 73 від 3 березня 2022 року, істотно вплинули на стан свободи журналістики в Україні під час воєнного стану? передусім у частині доступу до інформації, свободи пересування журналістів і можливості незалежного висвітлення бойових дій. Хоча цей наказ мав на меті забезпечити безпеку військових операцій і запобігти розголошенню відомостей, які можуть зашкодити обороні, його реалізація створила низку системних обмежень для медіа. Передусім, документ установив жорстку систему акредитації журналістів для роботи в районах бойових дій. Це означало, що без спеціального дозволу військового командування журналісти не могли потрапити на фронт або навіть у прифронтові зони. Крім того, на практиці військові пресофіцери отримали значну дискрецію у вирішенні, кого допустити до зйомок і які теми можна висвітлювати. Це створювало ризик непропорційного обмеження свободи слова і вибіркового доступу до інформації: журналісти, що критикували владу або

військове командування, могли зіткнутися з відмовою в акредитації або в доступі на об'єкти. Унаслідок цього фактично змістився баланс між суспільним правом знати і воєнною доцільністю на користь останньої. Звітність про перебіг війни стала більш централізованою, а основні потоки інформації — контрольованими офіційними структурами. Це зменшило кількість незалежних польових репортажів і ускладнило журналістам можливість перевіряти або доповнювати офіційні дані.

Окремо варто вказати ознаки політичного впливу на діяльність журналістів. Так, 16 січня 2024 року з невідомих джерел розповсюдилось відео, в якому були оприлюднені телефонні розмови та відео з прихованої зйомки співробітників редакції Bihus.Info. За словами очільника команди розслідувачів Дениса Бігуса, співробітників редакції прослуховували імовірно не один місяць. А буквально за два дні до цього журналіст видання «Наші гроші» Юрій Ніколов повідомив, що невідомі особи влаштували провокацію під дверима його квартири, поки його не було вдома. Це фактично грубого втручання у журналістську діяльність одразу двох українських медіа і безперечного замаху на свободу слова в Україні. Transparency International Ukraine вважає будь-які прояви тиску на журналістів неприпустимими, особливо — з огляду на євроінтеграційні прагнення нашої країни. Адже дотримання свободи слова — основа демократії й один із засадничих принципів Європейського Союзу. Навіть більше — подібні дії, спрямовані проти незалежних журналістів, вкрай небезпечні під час повномасштабної війни з росією. Ми вже неодноразово ставали свідками того, як ворог використовував подібні факти як інформаційну зброю проти нашої країни. Проте одна справа, коли агресор в межах інформаційної війни намагається розхитати ситуацію, а інша — коли влада закриває очі на випадки такого безпрецедентного втручання [4].

Від початку повномасштабного вторгнення правоохоронні органи в десяти регіонах України закрили більше кримінальних проваджень, пов'язаних із злочинами проти журналістів, ніж відкрили. Такий висновок зроблено за результатами аналізу відповідей обласних управлінь Національної поліції з Миколаївської, Вінницької, Одеської, Тернопільської, Чернівецької, Херсонської, Дніпровської, Запорізької, Хмельницької та Полтавської областей. За даними поліції, з 24 лютого 2022 року до червня 2025-го відкрито лише 47 кримінальних проваджень за статтями 171 («Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів») та 345-1 («Погроза або насильство щодо журналіста») Кримінального кодексу України. Вод-

ночас за цей самий період закрито 49 справ — здебільшого через відсутність складу злочину або самої події кримінального правопорушення. До суду з обвинувальним актом передано п'ять справ, однак встановити, чи пов'язані вони безпосередньо з порушеннями прав журналістів у час війни, неможливо. У Вінницькій області з початку повномасштабного вторгнення зареєстровано 24 провадження за фактами перешкоджання роботі журналістів чи погроз на їхню адресу. Із них 20 (83%) закриті через відсутність складу злочину, а ще чотири залишаються на етапі досудового розслідування. Жодну справу не передано до суду. В Одеській області журналісти за цей час 24 рази зверталися до поліції зі скаргами на перешкоджання діяльності. Протягом першої половини 2025 року правоохоронці відкрили лише одне нове кримінальне провадження. Водночас три інші справи, ймовірно розпочаті ще до лютого 2022 року, вже передано до суду. Поліція не надала даних щодо загальної кількості справ, відкритих у період повномасштабної війни. У Дніпровській, Чернівецькій та Тернопільській областях усі відкриті кримінальні провадження за «журналістськими статтями» були закриті — по три в кожному регіоні, всі через відсутність складу злочину. У Миколаївській області за час війни зареєстровано чотири кримінальні провадження, одне з яких згодом закрито. Окрім того, із 40 справ, які розслідувалися ще до початку повномасштабного вторгнення, 31 (77,5%) також закрито [5].

Значно похитнувся фінансовий стан медіа, що вплинуло на їх можливості повноцінно оплачувати заробітну плату журналістам. Як відзначила О. Чорна, за даними Інституту масової інформації, протягом першого року від початку широкомасштабної війни припинили роботу понад 230 українських медіа. І йдеться не лише про видання, телекомпанії та радіостанції, які опинилися в зоні бойових дій чи в окупації. Чимало медіа, навіть перебуваючи далеко від лінії фронту, не впоралися з падінням ринку реклами, фінансовими труднощами, кадровим голодом тощо [6]. Результати дослідження представили голова дослідницького відділу Львівського медіафоруму Ольга Білоусенко та креативний директор Отар Довженко. Вони окреслили ключові цифри та тенденції, зафіксовані під час збору даних: 28% опитаних медіа призупинили роботу після початку вторгнення; 31% журналістів евакуювалися, з них понад половина не повернулася; 40% редакцій і 44% журналістів зазнали фізичних або матеріальних втрат (найчастіше це знищене обладнання, офіси, майно); 72% постраждалих не отримали компенсацій, а лише 3,5% — отримали повну; більшість постраждалих не пре-

тендували на державну підтримку; 79% медіа повідомили про кадрову кризу; фінансове становище 70% медіа погіршилося, 10% – покращилося; у 2022 році доларові доходи впали на 18%, у 2023 – ще на 10%; чистий дохід медійних компаній у 2022 році скоротився на 54%; структура доходів змінилася: частка реклами скоротилася в середньому на 13%, грантів – зросла на 17%; нерівномірний розподіл грантових можливостей по регіонах України (східні та південні області – в пріоритеті) впливає на те, що збитки медіа у прифронтових областях можуть бути меншими, ніж у тилкових [7].

Висновки. Таким чином, зазначені вище фактори, безумовно негативно позначились на роботі журналістів в Україні, які опинились під значним політичним, безпековим та фінансовим тиском. Окрім того, значним є вплив збоку суспільства, яке покладалось на журналістику, як важливе джерело інформації, особливо на початку повномасштабного вторгнення. Разом із тим, все зазначене вище значно вплинуло на зниження гарантій діяльності журналістів, а відтак вказана проблематика потребує значної уваги збоку українського законодавця та науковців, що передбачає вдосконалення як правових, так і організаційних.

Список використаної літератури:

1. Dunja Mijatović Not a target – the need to reinforce the safety of journalists covering conflicts / URL: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/not-a-target-the-need-to-reinforce-the-safety-of-journalists-covering-conflicts>
2. Три роки повномасштабної війни: Росія скоїла 823 злочини проти журналістів та медіа в Україні / URL: <https://imi.org.ua/news/try-roky-povnomasshtabnoyi-vijny-rosiya-skoyila-823-zlochyniv-proty-zhurnalistiv-ta-media-v-ukrayini-i66774>
3. Наказ головнокомандувача Збройних сил України від 03.03.2022 № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану / URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785?an=1>
4. Тиск і грубе втручання у журналістську діяльність послаблюють Україну / Офіційний веб-сайт «TI Ukraine» URL: <https://ti-ukraine.org/news/tysk-i-grube-vtruchannya-u-zhurnalistyskudiyalnist-poslablyuyut-ukrayinu>
5. Порушення прав журналістів: з початку вторгнення поліція закрила більше справ, ніж відкрила. Офіційний веб-сайт Інституту масової інформації URL: <https://imi.org.ua/news/porushennya-prav-zhurnalistiv-z-pochatku-vtorgnennya-politsiya-zakryla-bilshe-sprav-nizh-vidkryla-i69322>
6. Чорна О. Змінюйся або закрийся: як українським медіа вижити в умовах війни / URL: <https://detector.media/community/article/230990/2024-08-17-zminyuysya-abo-zakryysya-yak-ukrainskym-media-vyzhyty-v-umovakh-viyny>
7. Медіа в умовах війни: що показало перше в Україні комплексне дослідження втрат журналістики. Офіційний веб-сайт «Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення» / URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/media-v-umovah-vijny-shho-pokazalo-pershe-v-ukrayini-kompleksnedoslidzhennya-vtrat-zhurnalistyky>

Borovyk L. A. Problems of compliance with guarantees of professional activity of journalists in Ukraine in modern conditions

The article, based on the analysis of scientific views of scientists and law enforcement practice, highlights the problems of compliance with guarantees of professional activity of journalists in Ukraine in modern conditions. It is emphasized that the presence of these problems has led to a decrease in guarantees of activity of journalists, and therefore the specified issue requires significant attention from the Ukrainian legislator and scientists, which involves improving both legal and organizational.

It has been demonstrated that journalists perform a critically important role as intermediaries between society and public authorities by documenting events, recording war crimes, investigating corruption-related offenses, and ensuring the transparency of social processes. Without reliable guarantees of their professional activity (legal, physical, economic, moral, etc.), journalism is unable to fulfill its mission, and democracy itself consequently suffers. The protection of journalists today is also a matter of national security, as the information space has become a significant battlefield.

The shortcomings of the Laws of Ukraine «On Information» and «On State Support of Media, Guarantees of Professional Activity, and Social Protection of Journalists» have been identified.

Attention has been drawn to the problem that, under conditions of martial law, state authorities not infrequently exert pressure on the work of journalists.

Key words: guarantees, professional activity, journalism, legal regime, martial law.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025
Дата публікації: 30.09.2025